

PRADA RODRÍGUEZ, JULIO. *THE BATTLE OVER THE MEMORY AN THE NEW ACCOUNT OF THE SPANISH CIVIL WAR*, BERLÍN, PETER LANG, 2023

DOMINGO RODRÍGUEZ TEJEIRO

Facultade de Historia. Universidade de Vigo

Recibido: 18/05/23

Aceptado: 31/10/23

Sinalaba Todorov que, no remate do século XX –algo que podemos facer extensivo a estas primeiras décadas do XXI– as sociedades europeas aparecían entregadas a un “novo culto”, o da memoria: “como se estivesen embargados pola nostalxia dun pasado que se afasta inevitablemente, entréganse con fervor a ritos de conxuración para mantelo vivo”. Na súa opinión, ese culto á memoria respondería á urxencia por definir unha identidade colectiva nun momento no que as identidades tradicionais son erosionadas até a súa desaparición polos efectos da globalización (a tendencia á homoxeneización tanto no interior das sociedades como entre estas). De entre esas identidades tradicionais, a máis forte fora, nos dous últimos séculos, a nacional, e unha erosión desta identidade supón, como apunta F. Hartog, que a definición da memoria nacional, até agora un privilexio do Estado e que servía a súa lexitimación, ten que competir no presente con outras memorias “parciais, sectoriais, particulares (de agrupacións, asociacións, colectividades...), que todas queren facerse recoñecer como lexítimas, tamén lexítimas, mesmo máis lexítimas”.

Un lugar central neste rexurdir da memoria ocúpao o exterminio dos xudeus nos campos de concentración nazis, até tal punto que T. Judt afirmaba no epílogo á súa magna obra *Postguerra* que “na actualidade, o recoñecemento do holocausto é o billete de entrada en Europa”. Pero un pasado traumático, e a necesidade do seu recordo –o “deber de memoria”– afecta tamén a outros grupos que comezan a recoñecerse dentro da categoría de vítimas, até o punto de que a división entre vencedores e vencidos na Segunda Guerra Mundial, vese substituída por “a que opón ás vítimas de todo tipo cos responsables directos das súas desgrazas, como se as solidariedades ideolóxicas tivesen en diante que deixar paso á conmisericordia e só a ela” (Ch. Pomian).

Na Europa do Leste, a desaparición dos réximes comunistas terá como consecuencia unha eclosión de memorias até entón reprimidas, desatando un auténtico conflito de memorias. A tentación de superar a memoria do comunismo inverténdo-a ten como consecuencia que o que até pouco antes eran verdades oficiais véxanse desacreditadas e transformadas en algo “oficialmente falso”, o que leva a considerar favorablemente a todos os anticomunistas, incluídos os fascistas. Unha memoria na que o exterminio dos xudeus ocupa, no mellor dos casos, un papel secundario (T. Judt). América Latina é outro escenario privilexiado dos debates sobre a memoria, aquí, como sinala E. Jelin, o pasado ditatorial é unha parte central do presente, “o conflito social e político sobre como procesar o pasado represivo recente permanece, e a miúdo agudízase”.

O anterior, forzosamente breve, é o contexto no que cabe situar o debate sobre a(s) memoria(s) ao que nas últimas décadas asistimos en España e cuxo análise constitúe o obxectivo do traballo realizado polo profesor Xullo Prada que aquí comentamos. En síntese, o autor fai un percorrido polas diferentes memorias da guerra civil que se sucederon desde 1936 até o presente e analiza pormenorizadamente distintos conceptos que se empregaron e empregan para a caracterización da violencia vivida en ambas as zonas; ademais, cuestiona o novo relato sobre a Guerra Civil, o franquismo e a transición á democracia que desde unha perspectiva memorial e presentista parece imporse no debate público, reivindicando unha interpretación historiográfica independente das ataduras do presente na análise e comprensión deste pasado traumático.

Na introdución o autor reflexiona sobre o pasado, a historia e a memoria. Non todos os feitos do pasado son feitos históricos, nin todos eles conforman unha memoria colectiva: “o potencial de influencia dun feito histórico sobre o porvir dun país non depende tanto da súa natureza como do servizo que poida prestar a uns determinados intereses”. No terreo do que se denominou a memoria histórica, o importante é a consideración de que os feitos que se destacan poidan ter influencia sobre o presente e a súa lembranza ser útil para a consecución de determinados fins aos que aspiran os “promotores da memoria”. Así, en España, “memoria histórica” fai referencia unicamente á “memoria” da Guerra Civil, o franquismo e a transición á democracia. Considera que se pode aceptar a existencia dunha “memoria colectiva”, de modo que os individuos poidan participar de feitos que non experimentaron, pero chama a atención sobre o carácter social e construído desta memoria, destacando a súa natureza dinámica e cambiante, “capaz de crear unha relación co pasado desde os intereses do presente”. Insiste, como fixeron previamente moitos autores, en que a complexidade das sociedades modernas leva aparelada a existencia de varias –senón moitas– formas de reconstrución do pasado, distintas “memorias”. Nestas sociedades, se é posible identificar unha memoria

hexemónica, esta non é única, xa que cada grupo se dota daquela representación do pasado que mellor responde aos seus valores ou intereses.

O primeiro capítulo, “Xeracións e tempos da memoria” introdúcenos nun percorrido polas diversas “memorias” –representacións, relatos, discursos, interpretacións, xustificacións, lexitimacións, propaganda?– da guerra civil. Cinco “tempos de memoria”: a memoria fracturada, a memoria responsable, a memoria axeitada, a memoria rehabilitada e a memoria disputada, que se corresponden ou entrecruzan coa memoria das tres xeracións que se sucederon desde a guerra civil: a dos protagonistas (memoria de identificación ou confrontación), a dos fillos da guerra (memoria da reconciliación) e a dos netos (memoria da restitución ou reparación).

Despois de sinalar as características da memoria dos vencedores, a súa aspiración a converterse en hexemónica e as súas transformacións (pasando da lexitimación pola vitoria nas dúas primeiras décadas do réxime á lexitimación na paz e a prosperidade colectiva dos anos sesenta), o autor chama a atención sobre a aproximación das memorias dun sector dos vencedores e boa parte dos vencidos en torno á interpretación da contenda civil como “guerra fratricida” e a idea de “reconciliación nacional”. Convergencia de memorias que será clave –xunto coas transformacións sociais e o tempo transcorrido, ademais do desexo das novas xeracións (os fillos) de pasar páxina e avanzar cara á democracia– no proceso de transición á democracia e converterase en memoria dominante até mediados os anos noventa, unha memoria “conveniente” que expulsa do espazo público o debate sobre a guerra e a ditadura. Nesa última década, a “urxencia vital” dalgúns sobreviventes da guerra e a ditadura que reclaman unha maior visibilidade no espazo público e recoñecemento da súa “loita” contra o franquismo, xunto coa maioría de idade social da xeración dos netos da guerra coa súa esixencia de restitución da memoria dos vencidos levan á aparición de distintas asociacións e á irrupción dunha nova memoria centrada na reparación. Pero esta nova memoria coincide coa chegada ao poder do partido popular, que difunde un discurso oficial no que se reactualiza a equiparación entre vencedores e vencidos e coa aparición dun revisionismo que revaloriza o papel da ditadura e insiste en que as transformacións socioeconómicas que propicia durante os anos sesenta son un prerequisite indispensable para a posterior transición democrática, abríndose un debate que continúa no presente.

O segundo capítulo, “A memoria e os relatos do pasado”, presenta dúas partes ben diferenciadas, a primeira é un percorrido polas distintas iniciativas parlamentarias que, desde 2002, promoven a adopción de medidas de reparación moral e económica a presos e represaliados políticos durante o réxime franquista, sobre o acceso aos sumarios dos represaliados na guerra civil ou a implicación dos poderes públicos na exhumación dos cadáveres das fosas comúns, con especial atención á

chamada “Lei da Memoria Histórica” de 2006. Neste percorrido, o autor non se limita a presentar devanditas iniciativas e o seu contido, senón que analiza pormenorizadamente a súa orixe, xustificación e os obxectivos ou intencións dos distintos grupos políticos que as promoven. Tamén se analizan o auto ditado polo Xuíz Garzón o 16 de outubro de 2008 en relación con denuncias interpostas por particulares e asociacións da Memoria, e o amplo debate ao que deu lugar, así como a posterior admisión a trámite pola Xuíza María Servini da querela presentada por diversas asociacións e organizacións humanitarias de Arxentina e España en abril de 2010. A segunda parte do capítulo céntrase no debate que, paralelamente á discusión xurídica, dirímese no ámbito mediático en torno ás políticas da memoria e aos dous revisionismos, o da Ditadura e o da Transición. Un debate no que predominan as respostas simples a cuestións complexas e no que os historiadores “adoitan levar as de perder” e que dará lugar a novas iniciativas lexislativas que, considerando insuficiente a lei 52/2007, culminan nunha nova Lei de Memoria Democrática promulgada en outubro de 2022.

Os capítulos terceiro e cuarto constitúen unha análise do novo relato que, sobre a guerra civil, a represión, o franquismo e a transición, pugna por imporse. No primeiro deles, “Os relatos da violencia”, o autor somete a un escrutinio exhaustivo unha serie de conceptos (holocausto, xenocidio, práctica xenocida, politocidio, democidio, crimes contra a humanidade, crimes de guerra, terrorismo de estado, exterminio, masacre, asasinato de masas ou clasicidio) que se empregan para adxectivar a violencia levada a cabo polos sublevados durante a guerra e na postguerra. Se ben concede que existen elementos das definicións teóricas destes conceptos que é posible atopar en devandita violencia, esta presenta outras características que invalidarían a súa aplicación.

Pregúntase se o uso de devanditos conceptos contribúe a entender mellor os obxectivos, implementación e consecuencias do uso da violencia polo franquismo; se son de utilidade para un mellor coñecemento dos mecanismos de anulación do “inimigo interno” unha vez consolidado o réxime; ou se eses mecanismos constitúen a esencia dalgún deses “-cidios” ou deixan de formar parte del ao ser necesario pórllas unha data de finalización. Conclúe que eses conceptos non son os únicos “capaces de integrar e de pór de manifesto as diferentes dimensións da violencia implementada polo réxime franquista”, ademais, dado que se centran en manifestacións violentas que teñen como resultado a morte, desdebuxan “a percepción do que é un programa de acción global” para erradicar a anti-España, no que a eliminación física non constituíu senón un elemento máis, e posiblemente nin sequera foi o máis importante. Sen rexeitar o positivo que ten situar a violencia franquista na perspectiva interpretativa que se deriva dun achegamento ao pasado desde a óptica dos dereitos humanos, chama a atención sobre o perigo dunha aplicación

mecánica destes conceptos, esquecendo as peculiaridades de cada caso: “corremos o risco de desposuír da súa historicidade e dos elementos esenciais a cada un deles para substantivar devandita violencia”. A falta doutro concepto mellor, e a pesar de que non consegue expresar con precisión a natureza e magnitude da violencia franquista, decántase por manter o concepto “represión”.

No capítulo 4, “O novo relato da Guerra Civil, o franquismo e a transición á democracia”, o profesor Xulio Prada realiza, en parte, un exercicio de ego-historia para defender, a través do exemplo a súa práctica profesional de xa moito anos, que o que se deu en chamar a “historiografía do paradigma da represión” non adoece dos defectos que os seus actuais críticos asígnanlle. A historiografía académica que desde a transición vén estudando a represión franquista non asume o marco interpretativo construído polo réxime, explicar o proxecto de reorganización social do franquismo e os mecanismos deseñados para a súa implementación non significa compartilo, chamar a atención sobre os cambios nas políticas da memoria da guerra durante o franquismo e a transición, non constitúe unha forma de “negacionismo”... o que esta historiografía tentou durante moito anos é “explicar o significado de cada un destes elementos en cada un dos tempos e nos diferentes contextos nos que se produciron, en lugar de seleccionalos, illalos e resinificalos de acordo co que no presente consideremos laudable ou simplemente útil para os nosos intereses”. Pasa a discutir despois as características que definen o novo relato, prestando especial atención ao que constitúe o seu núcleo central: a existencia dun proxecto reorganizacional previo e perfectamente definido no que estivesen identificados todos os que era necesario exterminar mediante prácticas xenocidas. Unha tese que non resiste a proba das múltiples investigacións provinciais ou locais que poñen de manifesto a dinámica cambiante da violencia e como devandito proxecto é, precisamente, unha consecuencia do fracaso do golpe e a propia evolución da guerra.

Culmina o libro cunha conclusión na que o autor afonda e sistematiza algunhas das reflexións expostas ao longo das páxinas anteriores, especialmente as relacións entre memoria e historia e o papel que debe –debería– xogar a historia neste tempo “saturado” de memoria. E que podemos sintetizar na afirmación de que a historia debe contribuír á elaboración de “un relato que non permaneza impasible ante o intento de distorsionar deliberadamente os feitos en aras da primacía das emocións e as certidumes persoais e fronte á estendida práctica, tan característica na era da posverdade, de facer ver que o verdadeiramente importante é a aparencia de realidade e non a realidade mesma”.

Xa para concluír, podemos afirmar que este novo traballo do profesor Xullo Prada constitúe unha guía imprescindible para quen estean interesados en orientarse entre o ruído mediático xerado polas diversas “memorias” que tentan im-

porse no noso presente. É seguro que a análise e a caracterización que nel realízase de devanditas memorias non vai satisfacer aos seus promotores ou a quen se identifican con algunha delas, pero, a fin de contas, ese debe ser o obxectivo da historia académica, contribuír a unha crítica desapaixonada do mundo que nos rodea.